DAUGAVAS DĒLA VĪRIŠĶĪBA

JĀNIM NIEDREM — 70

Pavasara vējš un saule it kā pacēluši Daugavu pretim padebešiem, kas šūpojas pāri kūpošiem tīrumiem, pāri bērzu galotnēm, pāri Jēkabpils jumtiem. Upes krastā stāv rakstnieks un stāsta meitenēm un zēniem par pirmo kalpu dumpi Latvijā. Viņā vērīgi klausās skolotāji. Un klausāmies mēs ar Arvīdu Skalbi arī. Atdzimst pagātne — sūra, smaga kā pieliijusi rudens nakts.

— Redzi, kāda izskatās Jodupes grava! — mundrs zēns piebiksta kaimiņam, tikpat dūšīgam puikam, kam uz deguna sametušies pirmie vasaras ralbumi. Un viņi stāsta viens otram, atceras romānu «Tai rīta mazā gaismiņā». Jā, kādreiz bijis tā: ceļiniekam, mājup steidzoties, pie Jodupes pēkšņi kā lūsis no zaru biezokņa uzkrītot mocītājs un galējot nost. Citu atkal pārņemot tik negants miegs, ka cilvēks iekrītot bezapziņā — gluži kā melnā atvarā.

Zīlānu ozoli lebiduši aprīļa lankās— kā viņējās dienās.

Tur aizvijas Trepes ceļš, pa kuru Niedru Janka kopā ar māti reiz nākuši uz Jēkabmiestu pirms daudziem, daudziem gadiem.

Rakstnieks stāsta, un meitenes pieraksta zīlās burtniciņās svarīgāko, lai pēc tam brīvdienās varētu vēlreiz izstaigāt grāmatas varoņu takas, uzmeklējot bijušo notikumu vietas, palūkojot, kā tagad tur izskatās.

Un atkal, augstu pacēlušies, plūst varenā Daugava, it kā apkampj bijušo Šalas mulžu, tad pārlec pāri savām priekškrācēm Pirikarīčām, pasveicina dūmakā gaistošo Sērpils augstieni.

Atmiņu pulki atlido kā putnu bari, nesot rakstniekam labasdienas no Jaujām, no Līvāniem, no Jēkabmiesta baltās skolas klasēm. Un cik patīkami dalīties sastapšanās priekā ar saviem lasītājiem, ar jaunatni!

Mēs domās skatām vientuļās lauku mājas — purvu lāmās ieslēptas. Un redzam jātnieku, kas, uzmetis savu zēnu mugurā, ved viņu pāri ūdeņiem uz skolu. Tur pretim šojo skolotājs Dabars, turot šauteni plecā, dvieļa saitē iekārtu roku.

Tie ir īsi, nemūžam nealizmirstami 1919. gada mirkļi, ko pārcērt landesvēristu iebrukums Dubnas un Daugavas krastos. Tumši draudu mākuļi aizsedz sapņus par taisnību un vienlīdzību, bet cīņa nerimstas. Cīņa turpinās. Niedru Jānis jūt to, mana visapkārt augam un briestam jaunu negaisu.

Protams, šī dzirdēšana neatnāk uzreiz. Ari ar pirmo, pašu konstruēto radiouztvērēju neatnāk. Nē. Arnolda Stokmaņa vēstures stundas atklāj jauneklim arheoloģijas un etnogrāfijas noslēpumus, atver jaunāko laiku vēstures nodaļas. Atdun pagātnes cīņu dārdi, atbalsojas senču noslēpumainie čukstī. Atdzīvojas ik pilskalns, no Daugavas dzelmēm augšup slejas teiksmas un leģendas.

Smagu jūgu velk apkārtnes dzīve — Jānis Niedre to labi iepazinis, bērnībā tiekoties ar Jauju Donāta dēliem, ar Ķīkauku Voldi, ar krievu vecticībnieku Izota un Ļipata puiškaniem. Tautu draudzības jūtas viņam nav jāapgūst, pētījot teorijas grāmatas. Tās saknojas jau pašā ikdienā, ar to, šķiet, piesātināts viss gaiss — no bērnu asaru sāluma līdz talkas ermoņikas smeldzīgajai pārgalvībai.

Tāpēc ar tādu ailtumu, aprīļa nogalē ciemojoties Jēkabpilī, Jānis Niedre piemin Arnoldu Stokmani. Tāpēc viņš tik dziļi paklanās Dignājas dziesmu skandētājām māmulām, kas uzdāvina rakstniekam raibu cimdu pāri.

— Lai tavām rokām nekad nesaltu!

Jā, arī par šiem cimdiem viņš ir rakstījis savā laikā, apkopojis tautas pasakas par velna kungu, par putniem un dzīvniekiem, ir sijājis parunas un sakāmvārdus, izdevis apcerējumu «Latviešu folklora», par ko ieņēmis filoloģijas zinātņu kandidāta grādu. Cik daudziem studentiem viņš devis šīs brīnumainās zināšanas!

Vētrainā laikmetā ir Jāņa Niedres jaunība un mūžs. Viņš nenobīstas no revolūcijas aukas. Spēku dod Ļenina partija, kuras mērķu un centienu neatlaidīgs piepildītājs viņš kļūst.

Lieli mērķi stipru dara cilvēku, cildent uzdevumi — neuzveicamu cīnītāju.

— Cietumi nelīdz! — Jānis Niedre var un prot atkārtot Leona Paegles lepnos, drosmīgos vārdus.

Par to ieminas, to atgādina daudzi jēkabpilieši. Nosauc posteņus un amatus, kādus rakstnieks ieņem 1940.—1941. gadā, stāvot mūsu kultūras dzīves atjaunotāju priekšpulkā, būdams viens no šī darba galvenajiem, atbildīgajiem un čaklajiem organizatoriem.

Un Tēvijas kara bargums! Un pēckara gadu desmiti!

Būdams dedzīgs un prasmīgs, kaismīgi principiāls sabiedrisks darbinieks un erudīts zinātnieks, Jānis Niedre par savu visaugstāko amatu uzskata rakstnieka darbu. Tam viņš piekeras agrīnā jaunībā, pie tā turas, to neatlaidīgi izkopj, talanta pilnbriedu sasniedzis.

Dzimtā zeme, Latgale, mūsu tagadne un senatne, latviešu darba tautas cīņa par Padomju Latviju — lūk, rakstnieka dotību sulīgā un svētīgā augsne. Bez Latgales nav iedomājama Niedres dzīves un daiļrades biogrāfija. Viņš nav Antona Austriņa romantisko stigu staigātājs. Viņa sāpju kliedziens un protestam paceltā dūre, dzēlīgs izsmiekls, skaudrs sarkasms tuvāks un radniecīgāks Seimaņa Putāna un Pētera Vottkāna dzejai, kur dobji vaid izmocītā kalpu un grāvraču zeme. «Ķeceris Latgalē» (1932) ir viņu sābris, radagabals, domubiedrs, sabiedrotais. Edgaram otrs meklē atbaistu aizgājušo gadsimtu horizontos un ugunsārtos. Tikai tā viņš cer pacelties augstam lidojumam — pretim savām nerimtīgajām cīņu un darba dienām.

Milzīga un izšķiroša nozīme te ir plašajām un dziļajām sabiedriski politiskajām zināšanām, marksistiskā pasaules uzskata stabilai izveidei. Bez tā nav iedomājams Jānis Niedre — politisks rakstnieks. Viņa autora pozīcija ir allaž krasi izteikta un īpaši izcelta — tēmu izvēlē, materiāla mākslinieciskajā sniegumā, publicistiskajos akcentējumos, sabiedriskajos vadmotīvos un lirisko teksts.

Vai tas viss spilgti un uzskatāmi neatspoguļojas trilogijā «Puškānu sala»?

Cik daudz pūļu prasīja pirmās daļas uzrakstīšana! Kad lasām autora komentārus «Rakstu» 2. sējumā, pārņem patiesa apbrīna: kāda vīrišķība nepieciešama, lai uzveiktu daždažādās nelaimes, kas gadās ar pirmajiem romāna variantiem!

«Tādējādi manas Latgales romānu trilogijas pirmā grāmata ir tapusi četras reizes. Ceturto varianta es pārvedu no Maskavas uz Rīgu 1944. gada beigās un 1945. gadā nodevu Valsts izdevniecības daiļliteratūras redakcijai. Bet tur romāna izlaide ieilga. Rokrakstu iztirzāja Rakstnieku savienības prozas sekcija, un tās biedri... izvirzīja daudz un dažādas pretenzijas (galvenās: par maz politiska asuma, pārāk sausi, vienpusīgi notēlota trūcīgo latgaliešu dzīve, pārspīlēti latgaliešu un baltiešu konflikti). Nācās rakstīt piekto reizi, vietumis pārveidot fabulu, vietumis iemontēt jaunas epizodes un daļas svītrot. Pēdīgi 1947. gada sākumā recenzenti atzina romānu par pietiekami pārstrādātu, un tā pāsa gada rudenī grāmata nāca pārdošanā.»

Spītība un neatlaidība, apskaužama darba griba palīdz veidot trilogiju, ko kritika tagad pelnīti dēvē par Jāņa Niedres talanta virsotni, kur Latgales revolucionārās kustības attēlojums, kurš ir «Puškānu salas» centrālā ass, pacelts labā estētiskā kvalitātē.

Jānis Niedre, drošī un stingri stāvot tagadnē, nekad no sava redzesloka nav izlaidis pagātnes apvārņus. Meklējot ritdienas stigu, jāzina, kādi dumbrāji izbristi, kādi ceļi ieteši, kādas kaujas izkarotas vakar, aizvakar, tāltālā senatnē. Lūk, tāpēc rakstnieka daiļradē allaž dzīva interese par tuvāko un attālāko vēsturi — arī tad, kad top kritikas apceres, stāsti un romāni par aktuāliem sabiedriski un politiski aktuāliem jautājumiem. Mūsu dienas nav noškiramas no vakardienas cīņām, zaudējumiem un uzvarām. Vakardienu ar šodienu vieno divi motīvi: cīņa un darbs. Tie būvē tiltus pretim jauniem un jauniem saules lēktiem.

Vēl nav īsti pabeigta «Puškānu salas» trešā grāmata, bet autors jau šķeras pie mūsdienu jautājumu risinājumiem romānā «Kapjoši ūdeņi» (1959). Rodas jauni stāsti. Autors runā par mūsu dzīves celtniecību. Viņš nevar paiet garām arī tām nebūšanām, kas sastopamas darba cilvēku ceļā. Vienaldziba nav savienojama ar Niedres raksturu.

Sešdesmitajos gados top otrs nozīmīgs mūsdienu problēmu šķetinātājs romāns «Aiz loga aug dadzis». Rakstnieks iesaistās cīņā pret atpakaļrāpuligo konservatīvismu, iestājas par jaunām vadības metodēm. Romāns izraisa daudz pārdomu. Arī tagad vēl ir vērts ieklausīties jautājumos, kas tur ciilāti.

Protams, par šiem sociālā rakstura laikmetīgajiem prozas darbiem var strīdēties, analizējot to saturu un mākslinieciso līmeni. Bet tie parāda autora centienus, viņa karsto gribu — būt aktīvam socialistiskās Latvijas celājam.

Tieši šajā periodā Jānis Niedre pievēršas Pētera Stučkas personībai, Latvijas Komunistiskās partijas slavenajai vēsturei, jo, Eferta Klusā Jāpieredz panākumu mirkļi un jāpiedzīvo zaudējumu rūgtums. Trilogija beidzas ar bijušā latviešu sarkanā strēlnieka Jēkaba Grobiņa atgriešanos buržuāziskajā Latvijā, lai turpinātu revolucionāru pagrīdes darbu, lai cīņu vestu galā.

Jēkabs Grobiņš atgriežas ar plostniekiem. Atkal līgojas Daugavas ūdeņi, iztrakojušies pa lokumiem un krācēm. Pludināmo koku karavāna lēni slīd garām agrā, klusā zaļuma tīkko skartajām nokrastēm. Un strēlnieks neviļus atceras biedrus, notikumus, redz pelēkos šinejos ģērbušos puišus skrienoties ar nāvi, dzird draugu līdz balss aizlūzumam kliedzam ruporā uz pretinieka ierakumiem: **«Kamrad, Schluss mit dem Krieg!»**

Atmiņu ainas plešas pāri ūdeņiem, ceļas pāri dūmakainajām krastu pamalēm. Kas visvairāk sabango Jēkaba Grobiņa prātu un sirdi? Viņš domās «skata kaujas vada vīrus pagriežam šauteņu stobrus vācu frontei pretējā virzienā. Bet pāri Jersikas pilskalnam kā deviņpadsmitā gada vasaras novakarē, liekas, noskan trīsdesmit sarkano strejķu uz Kurzemes pusi balsi skandētāji: «Mēs stāvam šeit par visu cilvēci!» Pēc tam, revolucionārās trauksmes signālam skanot, pulši atstāj latvju darbaļaužu aslīnīm sendienis slacīto krastu, lai Krievzemes plašumos, meinzemes smilšu vētru apputinātajā Ukrainā, saules izdedzinātajos Vidusāzijas plašumos vai Sibīrijas sniegainēs pleādītu, ka strejķu no Parīzes Komūnas pārņemtais saukliis ir viņu pārliecības, viņu esamības apliecinājums. Ka viņi var būt nospiesto un verdzināto atbrīves karaviri jebkurā zemeslodes pusē.»

Cīņa nerimstas. Cīņa turpinās. Lūk, tepat pie Līvāniem uz nokarenajām stieplēm pāri Daugavai plostnieki redz šaudāmies liesmu: plīvo karogs!

«Padomju Latvijas otrā atnākšana nav aiz kalniem,» šie Pētera Stučkas vārdi lepni skan trilogijas noslēgumā. Tās autora veikums mērojams ar īstu pašaizliedzības un darba varonības mērauklu. Īpaši uzskatāmi tas redzams tagad, kad atceramies 1919. gadu, kad domājam par 1940. gada nealizmirstamo vasaru, vērtējam tagadnes sasniegumus, pārvarēm grūtības un neplēnības, ejam nākotnē.

Svarīga loma ir publicīstiskajam romānam «Ne katram uzticu visgrūtāko». Tā ir rakstnieka komunista, partijas veterāna vaļsirdīga, godīga un principiāla saruna ar sevi, ar saviem laikabiedriem. Tā ir saruna ar paša jaunību un ar jaunatni. Tikai Jānis Niedre spēj uzrakstīt šādu grāmatu. Viņam ir tiesības. Vēl vairāk — viņam ir pienākums to darīt, paturot prātā Maksima Gorkija atziņu: «Pagātne nav bez kļūdām. Bet maz prāta būtu pārmest pagātnei tās kļūdas. Toties zināt kļūdas ir nepieciešami.»

Romāns dod spēku lasītāju jaunajai audzei. Romāns stiprina gribu, māca analizēt parādības, norūda idejiski.

Rakstnieks strādā. Ir žurnāla «Karogs» redkolēģijas loceklis, palīdz biedriem, audzina jaunos literātus. Atkal atgriežas leģendām apvītajā Jersikā. Tapis vērienīgs vēsturisks romāns «Un vēji triec nodegu pelnus...» — sižeta zarojumā daudzveidīgs un izteiksmē daudzkrāsains darbs. Folkloras speciālista zināšanas te apvienotas ar rakstnieka sirds kvēli, fantāzija saskaras ar vēsturiskajām zīpām un ceļas kā dārdedze pār krāčainajām dzelmēm. Un mēs kopā ar rakstnieku iztēlē skatām mūsu senču ienākšanu Daugavas krastos. Dzejiska pacilātība šūpo ik teikumu, zintnieces Ožas vārdi dimd kā poēmas akordi.

Jānis Niedre Jēkabpils lasītājus iepazīstināja ar divu topošo romānu fragmentiem: viens vēsti par pagātni, otrs — svarīgiem mūsdienu jautājumiem. Divas līnijas rakstnieka daiļradē turpinās — rindkopa krājas pie rindkopas, aug manuskriptu kalni. Veidojas jaunas grāmatas.

Ar jaunības zemi rakstnieks tikās pirms mēneša. Tagad Zīlānu ozoli droši vien apsēdušies ar lapu zaļumu. Šodien republikas Nopelniem bagātais kultūras darbinieks atskatās uz sava mūža garajiem septiņiem gadu desmitiem. Plostu dzinēju pēctecis Jānis Niedre var droši un lepni paiūkoties uz noleto ceļu: ļoti daudz labu darbu padarīts! Lai tikpat dedzīga ir sirds un darbīga roka, strādājot nākamajā ceļienā! Lai tas būtu tikpat augsts un ražens kā Daugava pavasarī!

A. Vējāns

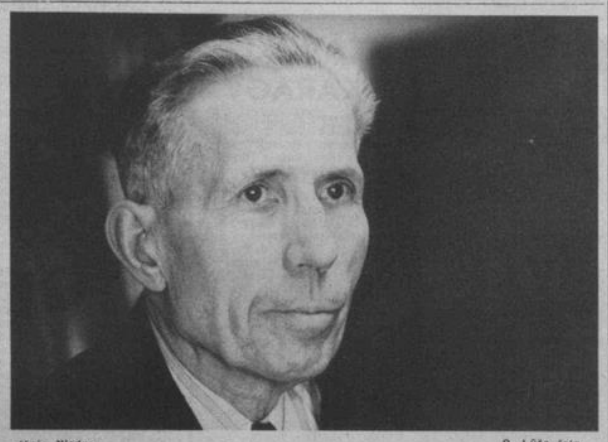

Jānis Niedre. O. Lūša foto

Arvīds Skalbe

JĀNIM NIEDREM

Tas lielais diriģents ar burvja zizli rokā,
Ar baltām manšetēm kā baltiem ievu krūmiem,
Ar baltām ābelēm kā gudru baltu galvu
Ir augšup paāpies. Un sulas sarit kokā.
Šķist zibens atblāzma caur izklistošiem dūmiem,
Ceļ gaismā zudušo kā zaļu sīļa spalvu.

Tas lielais diriģents, tas modinātājs lielais
Liek palot Daugavai uz Ptolemaja kartēm.
Ar baltu nemieru tiek apskaloti krasti.
Tur zilā Dignājā rūgst brūnos purvos viela,
Ko šķēpos iekausēs tā laika pirmais Martens,
Kad šurpu slapstīsies kā ēna sveši masti.

Tas lielais diriģents, tas lielais laika saimnieks
Liek otreiz Jersikai no aizmirstības mosties,
Liek otreiz sadzirdēt, ko pelnu balsis teic,
Caur savām ciešanām, caur mūsu laimi
Tas lielais diriģents liek burvja spēkā jozties,
Vārds — viņa mužība, vārds — viņa sāpju veids.

Tas lielais diriģents, kam vējš un saule saujās,
Ar ievām ziedošām kā matiem baltiem
Ir augšup paāpies. Un sulas sarit kokā,
Viņš, velves vēdīno, starp augstām klinšu kraujām,
Mums izkaļ pagātni ar stipriem vārdu kaltiem.
Tas lielais diriģents ar burvja zizli rokā.